

УДК 340.15(474.5):347.4:347.5

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.10>

ПРОБЛЕМИ РЕЦЕПЦІЇ ДОГОВІРНИХ ТА ДЕЛІКТНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ РИМСЬКОГО ПРАВА У СТАТУТАХ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО

Крижевський А.В.,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри теорії та історії права та держави
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0002-7234-7500
e-mail: antonio.krv89@gmail.com

Крижевський А.В. Проблеми рецепції договірних та деліктних зобов'язань римського права у статутах Великого князівства Литовського.

Стаття присвячена аналізу рецепції договірних і деліктних зобов'язань римського права у правовій системі Великого князівства Литовського. Особливу увагу приділено порівняльному аналізу римських договірних і деліктних зобов'язань та їхніх аналогів у литовсько-руському праві, зафіксованих у Литовських статутах 1529, 1566 та 1588 років. Обґрунтованість теоретичних положень, висновків, наукового аналізу та достовірність результатів дослідження забезпечено використанням сукупності філософських, загальнонаукових та спеціальних наукових методів, а саме: порівняльно-правовий, формально-юридичний, герменевтико-правовий, історико-функціональний, системно-функціональний, системно-структурний, метод синхронного та діахронного порівняння тощо. Дослідження здійснювався з погляду принципів історизму, об'єктивності, різнобічності, взаємодоповнюваності та обґрунтованості, що створило надійну методологічну основу для комплексного аналізу предмета дослідження. У статті прослідковано вплив соціально-економічних умов Великого князівства Литовського на перебіг та особливості рецепції римського права. Проаналізовано, як римські концепції делікту були адаптовані до умов державно-правового і суспільного розвитку Великого князівства Литовського. Розглянуто інтеграцію римських юридичних концепцій зобов'язального права у литовсько-руську правову систему з урахуванням специфіки місцевих правових інститутів, менталітету та звичаєвого права. Автор робить висновок, що рецепція римського права у Великому князівстві Литовському сприяла формуванню основ сучасного зобов'язального права та стала важливим етапом у розвитку української правової традиції. Доведено, що повного копіювання римських правових конструкцій не відбувалося, а рецепційовані норми римського права піддавалися глибокому переосмисленню та адаптації до місцевих умов. Обґрунтовано, що інститут застави, поширений у Великому князівстві Литовському, зазнав значного впливу римського права, проте зберігав ряд характерних відмінностей від римських правових конструкцій.

Ключові слова: рецепція, римське право, українське право, Литовські статuti, Велике князівство Литовське, Литовсько-Руська держава, зобов'язання, застава, іпотека, делікт, забезпечення виконання зобов'язання.

Kryzhevskiy A.V. Problems of the reception of contractual and tort obligations of roman law in the statutes of the Grand Duchy of Lithuania.

The article is dedicated to the analysis of the reception of contractual and tort obligations of Roman law in the legal system of the Grand Duchy of Lithuania. Special attention is given to a comparative analysis of Roman contractual and tort obligations and their analogs in Lithuanian-Rus' law, as recorded in the Lithuanian Statutes of 1529, 1566, and 1588. The validity of the theoretical propositions, conclusions, scientific analysis, and the reliability of the research results are ensured through the use of a combination of philosophical, general scientific, and special scientific methods, including: comparative-

legal, formal-legal, hermeneutical-legal, historical-functional, systemic-functional, systemic-structural, and methods of synchronous and diachronic comparison, etc. The research was conducted from the perspective of the principles of historicism, objectivity, comprehensiveness, complementarity, and substantiation, which provided a reliable methodological basis for a comprehensive analysis of the research subject. The article traces the influence of the socio-economic conditions of the Grand Duchy of Lithuania on the course and features of the reception of Roman law. It analyzes how Roman concepts of tort were adapted to the conditions of the state-legal and societal development of the Grand Duchy of Lithuania. The integration of Roman legal concepts of obligational law into the Lithuanian-Ruthenian legal system is examined, taking into account the specificity of local legal institutions, mentality, and customary law. The author concludes that the reception of Roman law in the Grand Duchy of Lithuania contributed to the formation of the foundations of modern obligational law and became an important stage in the development of the Ukrainian legal tradition. It is proved that there was no full copying of Roman legal constructs, and the received norms of Roman law underwent profound rethinking and adaptation to local conditions. It is substantiated that the institution of pledge, widespread in the Grand Duchy of Lithuania, was significantly influenced by Roman law but retained a number of characteristic differences from Roman legal constructs.

Key words: reception, Roman law, Ukrainian law, Lithuanian statute, Grand Duchy of Lithuania, Lithuania-Rus' State, obligation, pledge, mortgage, tort, ensuring of engagement execution.

Постановка проблеми. Римське право відзначається своїми фундаментальними ідеями та підходами, майже бездоганною логічною системою категорій, визначень та понять. Численні юридичні конструкції та інститути сучасного приватного права беруть свій початок саме в правовій системі стародавнього Риму. Не є винятком інститут договірних та деліктних зобов'язань, які разом з речовим правом належать до найдавніших інститутів цивільного права. Дослідження особливостей історичного розвитку зобов'язальних відносин в українській правовій традиції дозволить встановити, які правові конструкції цієї підгалузі права залишаються непорушними, а які трансформуються з урахуванням специфіки сучасного розвитку суспільства. Тому видається **актуальним** проаналізувати особливості функціонування договірних та деліктних зобов'язань в українському праві доби Великого князівства Литовського, оскільки саме в цей час римські правові норми активно проникають з Заходу та взаємодіють із місцевими традиціями.

Історіографію досліджуваної проблеми, дотичну об'єкту, предмету та хронології цієї статті, варто розділити на три складові: роботи, предметом дослідження яких є власне рецепція договірних та деліктних зобов'язань римського права (С. Гринько [1, 2], М. Миньо [3]), праці, що стосуються особливостей окремих норм, принципів та інститутів литовсько-руського зобов'язального права (Х. Майкут [4], Л. Степонавичене [5]), та дослідження тих чи інших інститутів вітчизняного права впродовж всієї їх еволюції (О. Кізлова [6], І. Цвігун [7]). Однак комплексних порівняльно-правових досліджень рецепції конкретних положень римського зобов'язального права до української правової традиції в литовсько-руську добу обмаль.

Метою статті є історико-правове дослідження впливу рецепції договірних та позадоговірних зобов'язань римського права на розвиток литовсько-руського зобов'язального права.

Методи. Дослідження проведене на основі поєднання декількох історико-правових методів. Принцип історизму, методи синхронного та діахронного порівняння дозволяють скласти уявлення про соціально-політичні умови, в яких сформувалися та функціонували інститути договірних та деліктних зобов'язань. Порівняльно-правовий та формально-юридичний метод сприяв вивченню джерел права Литовсько-Руської (Статути Великого князівства Литовського) та Римської (Інституції Гая, *Corpus juris civilis*) держави. Герменевтико-правовий метод застосовувався для тлумачення основних положень джерел римського та литовсько-руського права. У роботі застосовувалися й інші методи наукового аналізу відповідно до предмета, мети та завдань дослідження: історико-функціональний, системно-функціональний, системно-структурний тощо.

Виклад основного матеріалу. В римському класичному праві центральним поділом зобов'язань за підставою їх виникнення на договірні та делікти був запропонований римським юристом Гаєм в його «Інституціях»: «*Omnis enim obligatio vel ex contractu nascitur vel ex delicto*» (*Будь-яке зобов'язання виникає або з контракту (договору), або з делікту (правопорушення)*) (Gai 3. 88). Водночас потреби цивільного обороту і суспільних відносин, що активно розвивалися в Римській державі, породили нові конструкції, які виходили за рамки такої дихотомічної класифікації.

Сам Гай згодом детальніше пояснив підстави виникнення зобов'язань, вказуючи, що вони також можуть виникати із власного права особи на основі різноманітних підстав: «*proptio quodam iure ex variis causarum figures*» (D.44.7.1). А вже у Інституціях Юстиніана цю трихотомію було трансформовано у чотирьохчленну систему зобов'язань: «*aut obligationes ex contractu sunt aut quasi ex contractu aut ex maleficio aut quasi ex maleficio*» (зобов'язання виникають або із договору, або із квазі-договору, або із делікту, або із квазі-делікту) (I.3.13.2)

На відміну від римського права, в праві Великого князівства Литовського не існувало детального переліку підстав виникнення зобов'язань. Згідно з Литовськими Статутами, такими підставами були договори та неправомірні дії – делікти.

Статут 1529 р. містив невелику кількість статей, що охоплювали норми зобов'язального права. На той час ці норми ще не склали єдиного інституту і були розкидані по всьому тексту законодавчого зведення. Статут 1566 та 1588 років, порівняно із своїм попередником, дещо детальніше регулювали договірні відносини, деліктні зобов'язання, виконання зобов'язань, форму та порядок укладення низки угод, строки позовної давності, черговість стягнень та інші питання.

Оскільки проведене дослідження, обмежене рамками жанру наукової статті, не дозволяє розкрити всі особливості та різноманіття правового регулювання договірних та деліктних зобов'язань у цивільному праві Великого князівства Литовського в контексті рецепції римських правових норм, тому зупинимось лише на ключових, на нашу суб'єктивну думку, особливостях цього процесу.

Рецепція римського деліктного права до законодавства ВКЛ. Деліктні зобов'язання завжди виникають раніше, тому розпочнемо саме з них. В римському праві вже в Законах XII таблиць делікти поділялися на образу (*injuria*), крадіжку (*furtum*), незаконно завдану шкоду (*damnum injuria datum*). Наслідуючи римських юристів, які до підстави виникнення зобов'язань внаслідок заподіяння шкоди майну віднесли два останні, упорядники Литовських статутів також розрізняли два делікти щодо заподіяння шкоди майну: заволодіння майном та пошкодження майна. Однак на відміну від римського, литовсько-руський законодавець самовільне користування чужим майном вбачав як окремий делікт. В римському праві таке правопорушення було різновидом крадіжки – *furtum usus* [2, с. 93].

Фундаментальні принципи римського деліктного права були рецепційовані в литовсько-руському праві. Стараннями Ульпіана в римській правовій традиції утвердилась сентенція «*Noxia autem est ipsum delictum*» («Шкода і є самим деліктом») (D.9.1.1.1.). Інший римський юрист Павло писав, що «*damnum et damnatio ab ademptione et quasi diminutione patrimonii dicta sunt*» («Шкодою є позбавлення і зменшення майна особи») (D.39.2.3). Аналогічний підхід спостерігаємо і в Литовських Статутах, де право на приватну винагороду виникає у особи лише тоді, коли йому заподіяно шкоди чи збитки, а їх відсутність виключала виникнення деліктних зобов'язань.

Римські юристи визначили *furtum* як «*est contrectatio rei fraudulosa lucri faciendi gratia vel ipsius rei vel etiam usus eius possessionisve*» (D.47.2.1.3), тобто як присвоєння самої речі, так і користування або володіння нею заради наживи. Згідно із максимою Павла деліквент за позовом про *furtum* ніс відповідальність у тому розмірі, в якому він річ викрав (D.47.2.2.21). Інший римський юрист Ульпіан зазначав, що розмір відшкодування (у подвійному чи в чотирикратному розмірі) залежав від дійсної вартості речі, а не від інтересу позивача (D.47.2.50). Окрім того, той же таки Ульпіан зазначав, що деліквент зобов'язаний відшкодувати повну вартість речі, а також компенсувати неотримані прибутки від неї. (D.13.1.8.1-2). Таким чином, за римським правом щодо зобов'язань з *furtum* діяв принцип повного відшкодування шкоди, який включав вимогу відшкодування як реальної шкоди, так і втраченої вигоди.

В Литовських статутах також був відображений принцип повного відшкодування шкоди, оскільки на деліквента покладался обов'язок повернути законному власнику його майно та компенсувати завдані збитки у подвійному розмірі: «*І доведене насильницьке відібрання стороною противною того майна, у володіння яким її було введено, тоді такий супротивник ще подвійно всю велику суму і заклади ... заплатити буде повинен*» (Статут 1588. Р. 4, арт. 100). Тобто як і в римському праві потерпіла сторона мала право вимагати відшкодування як реальної шкоди, так і втраченої вигоди.

В римському праві зобов'язання внаслідок пошкодження чужої речі виникали з делікту *damnum injuria datum*. За законом Аквілія відшкодовувалася шкода, завдана майну, так і стягувався штраф (D.9.2.11.3). За Литовськими Статутами відповідальність деліквента, за аналогією з римським

правом, також мала штрафний характер, оскільки потерпілий отримував відшкодування в більшому розмірі порівняно із заподіяною шкодою. Єдина відмінність полягає в тому, що в литовсько-руському праві мало місце лише подвійне відшкодування й не відома була норма про чотирікратну компенсацію, яка за римським правом накладалася з огляду на форму вини [2, с. 94].

В римському праві суб'єктивною умовою виникнення деліктних зобов'язань була провина деліквента. Згідно із законом Аквілія, підлягали покаранню умисел та груба необережність (D.9.2.30.3). Вина порушника має бути такою, щоб нею було заподіяно шкоди конкретній речі позивача. Тобто наявність наміру (*dolus*) у деліквента вчинити противоправне діяння не було обов'язковою підставою виникнення деліктного зобов'язання. Достатнім було встановити наявність його необережності (*culpa*), що спричинило шкоду чи збитки провини. І за римським правом, і за законодавством ВКЛ, мав значення лише факт заподіяння шкоди., хоча Статуту не розрізняли умисел і необережність, оскільки при приватній винагороді форма провини не впливала розмір відшкодування.

Римському праву був відомий загальний механізм оцінки вартості вкраденої речі, який передбачав оцінку речі на момент вчинення *furtum*. Якщо вартість речі стала більшою, то подвійна її оцінка відбувалася, залежно від суми на яку річ стала дорожчою (D.47.2.50 pr). Інший принцип було використано у ВКЛ. Литовський законодавець визначив відповідно до існуючих на той момент цін конкретні грошові стягнення за присвоєння або пошкодження, псування деяких речей, особливо домашніх тварин, хліба, сіна, городніх овочів, їстівних запасів, речей домашнього споживання. Наприклад, Статут 1588 р. Р. 10, арт. 2: «Устауємо ціну звірям диким, які будь-ким були б убиті в чужій пущі: за зубра – двадцять рублів грошей, за дося – шість рублів грошей, за оленя або лань – шість рублів грошей» Інші артикули розділів X та XIII Статуту 1588 р. встановлює конкретні грошові штрафи за посягання на різноманітні чужі речі. Універсального принципу оцінки всіх речей, яким могла бути заподіяна шкода, Статуту не містили.

За римським правом відповідальність за *furtum* могла бути як цивільною, так і кримінальною. Однак власники присвоєної речі як правило пред'являли кримінальний позов: «*In furtiva re soli domino conditio competit* (У разі крадіжки лише власник має право на кондикцію (позов))». (D.13.1.1). Аналогічну конструкцію спостерігаємо і в законодавстві ВКЛ, коли поряд із приватними санкціями, до деліквента також застосовували публічні. Наприклад, за самовільне заволодіння чужим нерухомим майном винного карали затриманням, а при пограбуванні або розбої розбійники, окрім компенсації збитків підлягали покаранню за санкціями кримінального права (Статут 1588. Р. 13, арт. 2).

Особливості рецепіювання конструкцій римського договірного права. Як відзначають дослідники (П. Захарченко, І. Цвігун [7, с. 30] тощо), в умовах ведення переважно натурального господарства зобов'язальні відносини не набули поширення, хоча законодавство містило певні умови дійсності договорів. Наприклад, договір купівлі продажу маєтків оформлявся тільки в письмовому вигляді в присутності свідків шляхетської належності з обов'язковою реєстрацією в судах.

Рецепія римських правових конструкцій щодо окремих видів відбувалася в руслі загального впливу римського права на кодифікаційні роботи у ВКЛ. Так, М. Миньо у своїй дисертації [3], відзначаючи рецепцію багатьох ідей римського права в Литовських статутах, вказує що лише в Статуті 1588 р. містяться кілька норм, які стосуються договору найму, в той час як в Статутах 1529 та 1566 років відповідні норми відсутні. Дослідник зазначає, в декількох статтях Статуту 1588 р. вперше вживається термін «оренда» [3, с. 155]. Він доводить, що «оренда» в праві ВКЛ є нічим іншим як рецепіюваною і адаптованою до потреб середньовічного суспільства, ймовірно глосаторами чи постглосаторами, римською правовою конструкцією *locatio-conductio rei* (контракт, предметом якого була оренда земельних ділянок), яка транзитом через Західну Європу та Польщу потрапила до Великого князівства Литовського [3, с. 146-147].

Однак найрозвинутішим інститутом зобов'язального права у ВКЛ була застава, як провідна форма забезпечення виконання договірних зобов'язань. Деякі дослідники (О. Кізлова [6, с. 10-11], І. Цвігун [7, с. 32]) говорять про існування особливого «заставного права» та «заставного володіння». Заставне володіння не тільки надавало більшу надійність цивільно-правовим відносинам, але й стало основою для розвитку економічних відносин у ВКЛ. Розглянемо цей інститут на предмет можливої рецепції конструкцій римського інституту застави.

Найдавнішим видом застави в римському праві була **fiducia**. Вона передбачала, що боржник передавав кредиторів предмет застави у власність через манципацію або судову цесію, відпо-

відно до норм *jus civile*. Однак кредитор зобов'язувався повернути річ боржнику після виконання зобов'язання. (Gai.2.59; 2.60).

Більш прогресивним видом застави у римському праві став **pignus**. У цьому випадку кредитор отримував не право власності, а право володіння на заставлену річ. Як зазначено у Дигестах Юстиніана, «заставне відношення, зберігаючи власність боржника, переносить на кредитора лише володіння. Боржник міг користуватися заставленою річчю на умовах прекарію (безоплатно) або найму (за оплату)» («*Pignus manente proprietate debitoris solam possessionem transfert ad creditorem: potest tamen et precario et pro conducto debitor re sua uti*»). (D. 13.7.35.1). Таким чином, хоча боржник залишався власником, його право власності обмежувалося.

Останнім видом застави була **hypotheca**, яка дозволяла боржнику залишати річ у своєму володінні та користуванні, а кредитор отримував право отримати заставлене майно лише тоді, коли борг не буде вчасно сплачений. У Дигестах зазначено: «*Proprie pignus dicimus, quod ad creditorem transit, hypothecam, cum non transit nec possessio ad creditorem*» («Пігнусом ми називаємо те, що переходить до кредитора, а іпотекою – коли до кредитора не переходить володіння») (D.13.7.9.2).

Іпотечному законодавству ми зобов'язані і розширенню засобів задоволення інтересів заставодержателя. Якщо раніше невиконання боржником основного зобов'язання призводило виключно до права кредитора продати предмет застави третій особі із залишенням за собою виручених коштів у рахунок боргу і повернення надлишків (D. 13. 7. 6. 1; 13. 7. 7), то юстиніанівське законодавство створює для нього додаткову можливість. Кредитор одержав право при невиконанні основного зобов'язання вимагати передачі предмета застави собі у власність. (D. 13. 7. 24 pr.).

Аналіз артикулів розділу X Статуту 1529 року та розділів VII Статутів 1566 та 1588 рр. Свідчить, що в литовсько-руському праві інститут застави відповідає такому виду римської застави як *pignus*. Виходячи з норм Статутів, застава передбачала передачу фактичного володіння, що було необхідною умовою для її укладення. відповідно юридичним наслідком застави нерухомого майна завжди було передача права володіння заставленим майном кредиторіві на час дії застави. «Бажаємо також і постановляємо, щоби ні на яку заставу не поширювалася дія земської давності, після закінчення якої заставник втрачає право на віддану в заставу річ; що можна буде кожному власникові, поклавши перед судом гроші, повернути собі віддані в заставу маєтки, як родові, так і якимось іншим способом придбані. ...А як хто віддав би щось у заставу на певний термін, то якби він був живий, а термін пройшов, а він не викупив у термін заставу, то заставоутримувач мусить держати цю заставу до другого встановленого терміну, а заставоутримувач може викупити її тільки після того або наступних термінів». (Статут 1529, Р. X, арт. 5).

Особливість застави за Литовськими статутами, яка відрізняє її від римських форм застави, таких як *pignus* чи *hypotheca*, полягала в тому, що передача володіння кредиторі не надавала йому права власності на заставлене майно, навіть у разі прострочення боржником своїх зобов'язань. Крім того, не передбачалося примусове відчуження або продаж цього майна. У разі прострочення боржником виконання зобов'язання заставлене майно залишалося у володінні кредитора, проте виключно для користування на раніше встановлених умовах на новий такий же термін, і це могло продовжуватися аж до сплати боргу. «Якщо хто кому заставить майно на певний срок, тоді якщо він живий, а срок пройшов, а він у строк не повернув гроші, тоді та застава залишається у заставодержателя, а заставодавець аж до закінчення другого строку не може повернути свою заставу згідно з записом на те даним». (Статут 1566, Р. VII, арт. 15). Ця норма Статуту 1566 року отримала мала практичне застосування, що підтверджене різними юридичними документами того часу [5, с. 60]

М. Товстоліс [8, с. 155] та А. Журавель [9, с. 33] стверджують, що така ситуація могла тривати *in infinitum* (безстроково), аж до повного погашення боргу. Тобто у випадку прострочення сплати боргу майно не підлягало продажу, а залишалося в заставі до моменту його викупу. Застава зберігала характер речового права, головною метою якого було забезпечення інтересів кредитора. Такий механізм був дуже не вигідним для заставодавця, оскільки заставний кредитор міг отримувати прибуток від майна, що значно перевищував суму первинного боргу. Окрім того, боржник втрачав можливість використовувати заставлене майно як джерело доходу для погашення боргу. Обмеження термінів відстрочки заставних угод відбулося лише в XIX ст. [8, с. 158].

Існування саме такої характерної риси застави в Литовсько-Руській державі обумовлено особливостями правового становища різних категорій населення. Станові привілеї шляхти сприяли змінам у функціонуванні рецепційованого з римського права інституту застави. Дуже часто кредиторами

були представники тих станів, які не мали можливості володіти на праві власності шляхетськими маєтками (міщани чи євреї). Оскільки їм заборонялося купувати шляхетські маєтки й набувати їх у власність, то обхід цих заборон відбувався через пристосований до суспільних потреб рецепційований з римського права інститут застави. Це дозволяло кредиторам капіталізувати господарство і отримувати прибутки. Окрім того, розвитку саме такого типу застави сприяли постанови Литовських статутів про право продавати лише 1/3 родових маєтків: *«Уставуємо, що хто б хотів маєток свій батьківські продати на зовсім, тоді тільки третю частку маєтку батьківського можна йому на вічність продати, а дві частки того ж маєтку в сумі залишити»* (Статут 1566, Р. VII, арт. 4). Решту ж 2/3 можна було віддати під заставу задля отримання додаткових коштів.

Зміна розглянутої типової риси заставного володіння в литовсько-руському праві могла відбутися лише за наявності спеціальної угоди між сторонами, наприклад, умови «під страченням и на упад» (А.В. – за умови втрати його за не викупом). І навіть у разі укладення угоди з зазначеними умовами застава також не перетворювалася на повне право власності заставоємця, оскільки спадкоємці заставодавця зберігали право на викуп заставленого майна. Якщо у Статутах 1529 і 1566 років спадкоємці могли зробити це тільки протягом року після смерті заставодавця, то за Статутом 1588 р., таке право зберігалось за ними до тих пір поки вони не зберуть потрібної суми. Для підтвердження наведемо арт. 21 Р. VII Статуту 1588 р.: *«Якби хто кому заставив маєток на строк, за умови втрати його за не викупом, тоді, якби термін прийшов, а той, хто заставив маєток, у той термін не міг викупити, тоді той, хто закупив, після цього строку при тому маєтку, згідно з правом своїм, зостатися має назавжди. А якби той позивач, який маєток заставив, перед терміном, для викупу того маєтку встановленим, помер, тоді потім, хоча б і той строк встановлений минув, вільно буде нащадкам або близьким його, відклавши суму грошей, ту заставу одержати»*. Подібна норма міститься і в Статуті 1529 р. в цитованому вище уривку артикула 5 Розділу X. і в заключній частині артикулу 18 «Про неможливість обернення у власність заставодержателя заставленого маєтку без дотримання строку» Розділу VII Статуту 1566 *«...і після закінчення того строку через вряд обіслати має родичів заставодавця. А якщо б родичі не могли через рік після такого обіслання викупити той маєток, тоді застава держати після закінчення року, якщо заставодавець не викупить, має тим маєтком вічно володіти»*.

Існування в Литовських Статутах інших форм застави нерухомості, таких як залишення майна у володінні боржника, що відповідає римському інституту іпотеки, дискусійно. Микола Товстоліс [8, с. 115] стверджує, що думка деяких дослідників (зокрема Михайла Владимирського-Буданова) про існування застави нерухомого майна без передачі володіння кредиторів суперечить змісту положень Литовського статуту. Однак в сучасній історіографії все більше превалює позиція, що із відомих форм заставних угод литовсько-руське право знало заставу з передачею у володіння нерухомості незабаром після надання кредиту та заставу без передачі нерухомості, за якої майно переходило у володіння кредитора лише у разі несплати боргу. О. Кізлова [6, с. 10-11], І. Цвігун [7, с. 32] вказуючи на домінування «давньої» форми майнової застави, за якою кредитор переходила закладена у володіння земля (майно), зазначають, що до кінця XVI століття в литовсько-руському праві (у Статутах 1566 та 1588 рр.) робиться спроба ввести і «нову» форму застави – без передачі закладеної речі кредиторі – іпотеки, яка була більш вигідна для заставника. Така форма застави, на їх думку, яку підтримує і Х. Майкут [4, с. 222], запозичена з польського заставного права та була прямою рецепцією римського інституту застави.

І якщо аналіз норм самих статутів достеменною відповіді в цій дискусії дати не може, то проведений Лірією Степонавичене [5, с. 64-65] аналіз приватних документів, що містяться в Архіві Південно-Західної Росії, Архіві князів Сангушків у Славуті, Актів, що видаються Віленською комісією для розбору давніх актів тощо, підтверджує, що положення Литовських статутів щодо застави в практичній площині реалізовувалися саме у двох варіантах.

Згідно з арт. 4 Р. X Статуту 1529 року заставодержатель також мав право передати свої права третій особі без згоди заставодавця: *«Також якби заставоутримувач віддано йому заставу річ віддав у заставу на більшу суму іншому, ...»*. Тобто заставодавець мав право провести цесію – перенесення права вимоги кредитора на іншу особу без узгодження з боржником. Погоджуємося з Х. Майкут [4, с. 224], що ця цивільно-правова дія була рецепційована в Литовських статутах з римського приватного права. Як і в римському праві, як і під-час юридичної дії Литовських статутів, так і в сучасній Україні згода боржника на здійснення цесії не потрібна, оскільки вона, як правило, жодним чином не погіршує його становище.

Окрім того, можна погодитися з твердження Х. Майкут [4, с. 222], що можливість боржника заставляти одну й ту ж річ декілька раз різним кредиторам [арт. 12 Р. VII Статуту 1566 та арт. 11 Р. VII Статуту 1588] також була рецепційовані із римського приватного права.

Висновки. Проведене дослідження, обмежене жанром наукової статті, не дозволяє повністю проаналізувати всі особливості правового регулювання договірних та деліктних зобов'язань у праві Великого князівства Литовського. Однак аналіз основних інститутів цієї підгалузі свідчить про активний процес формування зобов'язального права із залученням норм римського приватного права. Ці норми не були механічно запозичені середньовічним законодавцем, а адаптовані та впроваджені з урахуванням реальних суспільних потреб. Порівняльний аналіз Литовських статутів, показав, що під час їх розробки ключові положення римського деліктного права знайшли своє практичне втілення. Завдяки впливу римської правової традиції в литовсько-руському законодавстві з'явилися елементи приватноправової концепції деліктної відповідальності. Ця концепція згодом була використана в українському праві XVIII–XIX ст. Литовські статuti регулювали і договірні зобов'язання, хоча основний фокус законодавець зробив на унормуванні способів забезпечення їх виконання, зокрема заставі. Нормопроектанти при регулюванні застави спиралися на звичаєве право, водночас доповнюючи його рецепційованими елементами римського приватного права. Інститут застави, увібравши в себе численні римські конструкції, зберіг низку специфічних особливостей та став основним і найбільш поширеним способом забезпечення виконання зобов'язань на українських землях у період дії Литовських статутів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гринько С. Д. Вплив римського права на формування інституту деліктних зобов'язань у Литовських статутах. *Статут Вялікага княства Літоўскага 1529 года – надмурак развіцця беларускай дзяржаўнасці і канстытуцыяналізму (да 480-годдзя прыняцця): зб. навук. арт.* Мінск: РІВШ БДУ, 2009. С. 92–97.
2. Гринько С. Д. Система зобов'язань за римським приватним правом та її рецепція в Україні. *Університетські наукові записки.* 2008. № 4. С. 104–108.
3. Минько М.М. Договір найму за римським правом та його рецепція в праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2015. 238 с.
4. Майкут Х.В. Інститут забезпечення зобов'язань на українських землях за Статутами Великого князівства Литовського. *Актуальні проблеми держави і права.* 2009. Вип. 49. С. 221–227.
5. Степонавичене Л. Деякі особливості реалізації норм заставного права (в перші роки функціонування Другого Литовського статута). *Ukraina Lithuanica: студії з історії Великого князівства Литовського,* 2009. Т. I. К., Інститут історії України НАН України. С. 54–66. http://ul.history.org.ua/images/1/UL_T_I.pdf.
6. Кізлова О.С. Еволюція інституту застави в контексті державотворення в Україні (історико-правові аспекти): автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 1998. 16 с.
7. Цвігун І.М. Цивільно-правове регулювання іпотеки земельної ділянки: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Тернопіл. нац. екон. ун-т. Тернопіль, 2019. 242 с.
8. Товстоліс М. Суть застави за Литовським Статутом. *Праці комісії для виучування історії західно-руського та українського права.* Київ: З друк. Укр. Акад. Наук., 1929. Вип. 6. С. 111–158.
9. Журавель А.В. Розвиток інституту іпотеки в Україні: історичний досвід, проблеми та перспективи. Одеса: ОДУВС, 2010. 156 с.
10. Corpus Iuris Civilis. URL: <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/corpojrciv.htm> (дата звернення: 11.12.2024).
11. Статuti Великого князівства Литовського: У 3-х томах / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2002–2004. Т. I, 464 с.; Т. II, 341 с.; Т. III. Кн. 1, 672 с.